

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 19 (Aralık/December 2024), s. 15-32.

Geliş Tarihi-Received: 06.11.2024

Kabul Tarihi-Accepted: 27.12.2024

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.248

Tün Sözcüğü ve Türevleri

The Word Tün and Its Derivatives

Duygu YAVUZ ÖZ*

Öz

Organ adları, akrabalık adları, sayı adları, renk adları, coğrafi adlar, zaman adları, temel fiiller gibi kategoriler dilin ana sözcükleridir. Sözü edilen kategorilerden zaman, Türk sosyal ve askerî hayatında uyumak/uyanmak, beslenmek, savaşmak, dinlenmek, konmak/göçmek gibi eylemleri düzenlemede önemli bir etken olmuştur. Bu çalışmada temelde zaman adı kategorisine ait olup çeşitli türevleriyle mekân ifade etmede de kullanılan tün sözcük ailesi üzerinde durulmuştur. Tün sözcük ailesinin sunulmasının, sözcüklerin eş ve art zamanlı olarak fonetik, morfolojik ve semantik özelliklerinin bir bütün hâlinde ortaya konulmasının amaçlandığı bu çalışma, dönem metinleri esasında oluşturulmuştur. Tün sözcüğünden türeyen ve tarihî dönemlerde takip edebildiğimiz sözcükler tüne-, tünük, tünük-, tünük-, tünle ve tünlük sözcükleridir. Ayrıca tün sözcüğünün kün ve kat- sözcükleri ile birleşmesi sonucu tünükün ve tün katar yapıları da oluşmuştur. Tüne- ve tünük sözcükleri anlam değişikliği yönünden dikkat çekmektedir. Çalışmada bu geçişin sebepleri ile ilgili birtakım fikirler yürütülmüştür. Bununla birlikte tünükün ve tün katar ifadelerinin yapıları hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tün, tüne-, tünükün, tün katar.

Abstract

Categories like organ, kinship, number, color, geographical, time names, and basic verbs are key conceptual areas in language. Among these, time has been a factor in regulating and determining actions such as sleeping/waking up, feeding, fighting, resting, landing/migrating in Turkish social and military life. This study examines the tün word family, primarily a time-related term, also used to denote place through its derivatives. The aim is to present the complete word family and analyze phonetic, morphological, semantic characteristics of the words synchronically and diachronically. This research, based on the texts of the relevant period, provides an evidence-based examination of the word family. It was seen that the words derived from the word tün that we can follow in historical periods are tüne-, tünük, tünük-, tünük-, tünle and tünlük. Additionally, the word tün was combined with the words kün and kat-, resulting in the structures tünükün and tün katar. Among the derivatives, the words tüne- and tünük attract attention in terms of their change in meaning. The study discussed about the reasons for this transition and an attempt was made to draw attention to this issue. In addition, evaluations were made about the structures of the expressions tünükün and tün katar.

Keywords: Tün; tüne-; tünükün; tün katar.

* Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü, e-posta: dyavuz@yeditepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5420-6261.

Giriş

Türk sosyal ve askerî hayatı açısından önemli bir yer teşkil eden zaman adları; uyumak, uyanmak, beslenmek, savaşmak, dinlenmek, konmak, göçmek gibi eylemleri düzenlemeye yarar. Bu kategoride karşımıza çıkan sözcükleri “aydınlık” ve “karanlık” ifade eden zaman adları şeklinde bölmek mümkündür. Tarihî Türk lehçelerinde “aydınlık” temelli zaman adları *tañ ~ dañ, ér, erte ~ irte, felak, kuşluk, kün ~ kün, kündüz ~ küntüz, kündelü, otcuk, şabâh, şubh, seher, şafak, yarın ~ yarun ~ yarun* (Yavuz Öz, 2017, s. 738) şeklinde sayılabilir. Bunlar arasında en sık kullanılanlar *tañ ~ dañ, erte ~ irte, kün ~ kün, kündüz ~ küntüz, şabâh, yarın ~ yarun ~ yarun* sözcükleri olmuştur. “Karanlık” etrafındaki zaman adlarına ise *tün ~ dün, kiçe ~ gice, akşam ~ ahşam, leyl, şeb, yatsı* sözcükleri örnek verilebilir. Bunlar arasında en sık kullanılanlar ise *tün ~ dün, kiçe ~ gice, akşam ~ ahşam* sözcükleridir. Aydınlık grubunda yer alan *kün* “gündüz, güneş” sözcüğü ile, karanlık grubunda yer alan *tün* “gece” sözcüğü Morris Swadesh’in oluşturduğu ve insan dillerinin en temel kelimeleri olarak saydığı 100 sözcük arasında da bulunmaktadır (Ercilasun, 2016, s. 381).

Bu çalışmanın konusu Köktürk Türkçesinden beri takip edebildiğimiz, ilk olarak “gece”, daha sonra “dün” anlamını taşıyan *tün* sözcüğü ile çeşitli türevleriyle zamanın yanı sıra -ya da zaman yerine- mekân ifade etmede de kullanılan sözcük ailesidir. *Tün* sözcük ailesinin bütün ve eş ya da art zamanlı olarak ele alındığı bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte burada, Emek Üşenmez’in “Tün Sözü Üzerine” (2008) başlığını taşıyan ve *tün* kökünü ve Karahanlı Türkçesindeki türevlerini yine Karahanlı Türkçesi ekseninde değerlendirdiği çalışmayı anmak gerekmektedir. Ceval Kaya’nın “Orta Türkçe Töne Kün Üzerine” (2014) başlıklı bildirisinde *tüne kün* yapısı ele alınmıştır. Osman Fikri Sertkaya’nın “Dün < Tün ve Gün < Kün Kelimeleri Üzerine” (2021) başlıklı yazısında *tün* sözcüğü ile *tünekün* yapısı üzerinde durulmuştur. Bunlar dışında, *tünle* sözcüğünün biçimsel açıdan değerlendirildiği çalışmalar bulunmaktadır. Mertol Tulum’un “-la/-le Ekine Dair” (1993), Musa Duman’ın “Eski Türkiye Türkçesi Devresinde +IA Ekli Zarfların Kullanımı Üzerine” (2008), Ahmet Bican Ercilasun’un “La Enklitiği ve Türkçede Bir ‘Pekiştirme Enklitiği Teorisi’” (2008) adlı makaleleri; Zafer Öner’in “Türkçede -LA Zarf Eki” (1996), Mehmet Vefa Nalbant’ın “Türkçe Enklitik Edatı IA” (2004) adlı bildirileri bunlardan başlıcalarıdır. Bizim çalışmamızda ise doğu ve batı Türklük sahası tarihî dönem metinleri taranmış, bu metinlerden *tün, tünekün, tün katar, tüne-, tünek, tüner-, tünnet-, tünle* ve *tünlük* sözcüklerinin yer aldığı cümle örnekleri sunulmuş, *tün* sözcük ailesinin mensubu olan sözcüklerin ses, biçim ve anlam özellikleri eş ve art zamanlı olarak aydınlatılmaya çalışılmıştır.

1. Tün Kökü ve Türevleri

1.1. tün

Tarihî Türk lehçelerinde kesintisiz olarak takip edebildiğimiz *tün* sözcüğü “gece” ve “dün” anlamlarında kullanılmıştır¹. Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi Türkçesi dönemlerinde ön seste ötümsüz biçimiyle (t-), Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde ise ön seste ötümlü biçimiyle (d-) yer alır. Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde ise hem ötümlü hem

¹ “Gece” anlamındaki *tün* sözcüğünün “dün”ü karşılar hâle gelmesine benzer bir durum, “sabah” anlamındaki sözcüklerin “yarın”ı karşılar hâle gelmesinde de görülür. Örneğin *erte* sözcüğü “sabah”ı -hatta ondan önce “erken”i- karşılarken “yarın” anlamında kullanılmaya başlamıştır. *Sabâh, tañla(sı), yarın* gibi sözcükler de önce “sabah”ı yani “günü, gündüz”ü karşılar iken sonrasında “yarın” anlamında da kullanılmışlardır (Yavuz Öz, 2017).

ötümsüz biçimleri kullanılmıştır. Tarihî dönem metinlerinde *kün* ve *kündüz* sözcükleri ile birlikte sıkça ikileme öbeği oluşturmuştur. Eski Uygur Türkçesinden başlamak suretiyle doğu ve batı Türklük sahası tarihî dönem metinlerinde *yarım* ve *buçuk* sözcükleri ile birlikte “gece yarısı” anlamında tamlamalar oluşturduğu da sıklıkla görülmüştür: **E.Uyg.** *tün yarımı* WS; **Hzm.** *tün buçuğu* NF, *tün yarımı* KE, *tün buçuğu* İML; **EAT** *tün buçuğu*, *tün yarısı*, *tün yarısı* TTS., *dün buçuğu* MŞ, SNB; **Kıpc.** *tün buçuğu* TA, **Çağ.** *tün yarımı* BD.

Tün sözcüğü ilk olarak Köktürk Türkçesi döneminde, Orhun Yazıtları’nda karşımıza çıkmıştır. Bu dönemde “gece” anlamını taşıyan sözcüğün çoğunlukla *küntüz* ve bazen *kün* sözcüğü ile birlikte, bazen de tek başına kullanıldığı görülmektedir. Yazıtlarda sıklıkla ikileme öbeğinde bulunur: *tün kün* TI, *tün küntüz* KT, BK, TI-II (Aydın, 2019, s. 279). Orhun Yazıtları’nda *ortu* “orta” sözcüğü ile birlikte yön bildirmede kullanılmıştır. KT-G2’de Köktürk Kağanlığının hükmettiği sınırlar *kün togsık*, *kün ortusu*, *kün batsık* ve *tün ortusu* şeklinde ifade edilmiştir. Bunlar şüphesiz -ifadelerin başında da *ilgerü*, *birigerü*, *kurıgaru*, *yırıgaru* olarak belirtildiği gibi- doğu, güney, batı ve kuzey yönlerini karşılar. *Kün togsık* ifadesi güneşin doğduğu yere yani “doğu”ya, *kün batsık* ifadesi güneşin battığı yere yani “batı”ya karşılık gelmektedir. Kuzey ve güney ise *tün ortusu* ve *kün ortusu* şeklinde tanımlanmıştır. *Kün ortusu* ifadesiyle güneşin göğün ortasında, en tepede bulunduğu, en sıcak, en aydınlık an üzerinden güney yönü, *tün ortusu* ifadesiyle gecenin ortasına özgü olan en karanlık, en soğuk an üzerinden kuzey yönü temsil edilmiştir: *Eligçe er tutdumuz; ol ok tün bodunun sayu it[t]ımız*. “Elli kadar asker yakaladık ve hemen o gece halkını sayarak gönderdik” TII-B7; *kañımız, eçimiz kaz[ganmış bodun atı küsi yok bolmazun] tiyin, Türk bodun uçuñ tün udımadım, küntüz olurmadi[m]*. “Babamızın, amcamızın kazandığı milletin adı sanı yok olmasın diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım.” KT-D26; *kün yeme tün yeme yelü bardımız*. “Gece gündüz dört nala gittik.” TI-K3; *ol sabıg eşidip tün udısıkım kelmedi; küntüz olursıkım kelmedi*. “O sözleri işitince gece uyuyasım gelmedi, gündüz oturasım gelmedi.” TI-G5; *tün udımatı, küntüz olurmatı kızıl kanım töküti, kara terim yuğuñti işig kuçuğ birtim ök*. “Gece uyumadan, gündüz oturmadan kızıl kanımı dökerek, kara terimi akıtarak hizmet ettim.” TII-D1; *ilgerü kün togsık[k]a, birigerü kün ortusuñaru, kurıgaru kün batsıkıña, yırıgaru tün ortusuñaru, anta içreki bo[dun kop maña körür*. “Doğuda güneşin doğduğu yere, güneyde gün ortasına kadar, batıda güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar; bunlar içindeki milletler hep bana bağlıdır.” KT-G2; *on tünke yantaki tug ebirü bardımız*. “On gecede yandaki engeli dolanarak gittik” TI-K2.

Eski Uygur Türkçesinde sözcüğün “gece” anlamı devam etmekle birlikte sözcük bu dönemde “dün” anlamını da kazanmıştır. Gecenin günün geride kalan parçası olması sebebiyle bu anlamı yüklenmiş olmalıdır. “Dün” anlamında kullanıldığı örneklerde *tün tünle*, *tünki tünle* şeklinde kalıplar bulunmakta ve bu kalıplarda sözcüklerin anlamlarını birbirinden ayırtmak ve *tün* sözcüğünün yeni kazandığı “dün” anlamını vurgulamak üzere “gece”yi ifade etmek için *tünle* sözcüğünün oluşturulduğu görülmektedir. Bu kullanıma Harezmi Türkçesinde de *tün tünle* “dün gece” İML, HŞ olarak ulaşılmaktadır. Yine Köktürk Türkçesindeki olduğu gibi *kün tün* “gün ve gece”, *tün kün* “gece ve gündüz”, *tün küntüz* “gece ve gündüz” (Ölmez, 2017, s. 277, 295) ikilemelerinde kullanılmıştır: *M(e)n tün tünle tülümde körü kanıñsız körkle altun küvrüg körtüm*. “Ben dün gece düşümde görülmeye doyulmaz güzel altın (bir) davul gördüm.” AY 94/19; *maña yime bu savağ tünki tünle şutavas teñri yirinteki teñriler tüzü tüketi ukıtdılar*. “Bana da bu şeyleri (sav), dün gece Şuddhāvāsa adlı tanrılar yerindeki tanrıların hepsi öğretiler.” Mayt. 9/20; *kün kıw<...>-miş tün tērılmış*. “Gündüz <...>miş gece (tekrar) toplanmışlar.” ŞU D1; *kün orto yütürüp tün orto kanta negüde bulgay ol?* “Güpegündüz kaybedip gece yarısı (annesinin memesini) nerede, nasıl bulacak?” IrkB.24, *tüzün yaşomaitri-a bu çštani ilig beg siz-iksiz bu tün ök alku yeklerig barça buluy yırık saçğay*. “Adil Yaşomitra, bu Çaştana han bey şüphesiz bu aynı gece bütün şeytanları bütün istikamet(lere) yan(lara) saçacak(tır).” Ui IV A249; *maña yime bu savağ tünki*

tünle şutavas teñri yirinteki teñriler tüzü tüketi ukıtdılar. "Bana da bu şeyleri (sav), dün gece Şuddhāvāsa adlı tanrılar yerindeki tanrıların hepsi öğrettiler." Mayt. 9/20.

Karahanlı Türkçesinde yaygın olarak "gece", ayrıca "dün" anlamında kullanılmıştır. Dīvānū Lügātī't-Türk'te hem kısa hem uzun ünlü ile kaydedilmiştir. Kâşgarlı sözlüğündeki üç örnekte *tün* sözcüğünü uzun ünlü ile göstermiştir. Bu durum, sözcüğün asli uzun ünlülü olduğu yönünde yorumlanabilir. Kâşgarlı'nın *tün* sözcüğüyle ilgili verdiği cümle örneklerinin neredeyse tümünde *kün* kelimesiyle birlikte yer alması, Eski Türkçe döneminde olduğu gibi, *tün*'ün ikileme öbeği ögesi şeklindeki kullanımının daha yaygın olduğunu gösterir. Nitekim diğer dönem eserlerinde de *tün kün* "gece gündüz" DH (Yıldız, 2011, s. 42) ikilemesine rastlanır: *Tün künün karşısı ol "Gece, gündüzün zıttıdır"* DLT 213/183; *tün karardı "Gece karardı"* DLT 307/253; *kara tünüg keçürsedim. "Karanlık geceyi geçirmek istedim."* DLT 554/456; *kiwrür sen tünni kündüzke tağı kiwrür sen kündüzni tünke. "Geceyi gündüze, gündüzü geceye bağlarsın"* TIEM 73I 3/27; *tün kün turup yığlayu/yāşım meniñ sawrulur. "Gece gündüz ağlarım; göz yaşları gözümünden akar."* DLT 382/300; *yaşıl kök yarattı öze yulduzu/kara tün törütti yaruğ kündüzi. "Mavi göğü ve üzerinde yıldızları yarattı; karanlık geceyi ve aydınlık gündüzü var etti."* KB127; *boldı/koptı erte kend içinde korğuğlı, köz tutar, ançada ol kim yarı tiledi andın tün, muñadıp kutğaru kolar an. "Şehirde korkulu (şekilde) bekleyerek sabahladı. Öyle ki dün ondan yardım isteyen, (yine) feryat edip (ondan) yardım istiyor."* KKT 28/18.

Sözcüğün Harezmi Türkçesindeki yaygın anlamı yine "gece"dir. Bununla birlikte "dün" anlamıyla yer aldığı cümleler de vardır. Önceki dönemlerdeki gibi *kün* ve *kündüz* ile ikileme ögesi olarak *tün kün* "gece gündüz" KE, ME, NF (Toprak, 2005, s. 279), *tün kündüz* "gece gündüz" KE kullanımı devam etmektedir: *tağı va'de kılıştuğ müsa birle, otuz tünni; tağı tükel kıldığ anı on birle. "Musa ile otuz gece (için) anlaştık, ve ona on (daha) ekledik."* HKT 7/142; *ay Mūsā! tiler mü sen kim öldürseng mini, neteg kim öldürdüng bir tenni tün? "Ey Musa! Dün bir canı öldürdüğün gibi (şimdi de) beni mi öldürmeyi istiyorsun?"* HKT 28/19; *kırk tün kün tamām boldı erse kurbān 'ıdi boldı. "Kırk gece (kırk) gündüz geçtikten sonra kurban bayramı oldu"* KE 143r1; *tünniñ niçe ülüşi geçti? "Gecenin ne kadarı geçti?"* KE 134r16; *ol halāyık tünki teg kağun alu başladılar. "O insanlar dünkü gibi kavun almaya başladılar."* KE T166b17; *törtinç tün tağı bayağı tég tüş kördi erse, mu'ayyen bildi kim bu tüşüm rahmānı tüş turur. "Dördüncü gece de önceki gibi düş görünce bu düşün Allah'tan gelen (bir) düş olduğunu kesin olarak anladı"* NF 213/4.

Tün sözcüğü Eski Anadolu Türkçesinde ön seste ötümlüleşme ile *dün* biçimini almıştır. Bununla birlikte dönemin ilk eserlerinden olan ve Oğuz Türkçesi ile Doğu Türkçesi ağız özelliklerini bir arada barındıran "Behcetü'l-Hadâik Fî Mev'izatü'l-Halâik" adlı eserde sözcük *tün* şekli ile de yer alır. Nitekim bugün Türkiye Türkçesinde kullandığımız *tünaydın* ve *tünek* sözcükleri *tün* kökünün işte bu ötümsüz biçimine dayanmaktadır. Sözcüğün bu dönem metinlerinde karşılaştığımız anlamı daha çok "gece"dir. Bununla birlikte "dün" anlamı da mevcuttur. Bundan önceki dönemlerde karşımıza çıkan *tün kün* ikilemesi Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde *dün gün*, *dün ü gün* SNB, *dün ü gündüz*, *kün dün* (Tunca, 2011, s. 25) şeklindedir: *Nāgāh mūsā yarındası gün görür kim ol dünkü gişi yine kıbtılar'dan bir gişi-y-ile dağı savaşur. "Musa ertesi gün ansızın o dünkü kişinin yine Kıbtılar'dan bir kişi ile de savaştığını gördü"* TİK 113a; *mededsizlere dermān irgürirsin/kara dünde karıncayı görürsin. "Çaresizlere derman verirsin, karanlık gecede karıncayı görürsün."* BH 3A/2; *iy düün ü gün hak isteyen bilmez misin hak kandadur/her kandasam anda hâzır kanda bakarsam andadur. "Ey gece gündüz Tanrıyı isteyen (kişi), Tanrı nerededir, bilmez misin? Her neredesem oradadır, nereye bakarsam oradadır."* YE 54/1; *dün gice, kullukçı ol za'if haqqına, sultānum hazretine, 'özrin 'arza kıldum idi. "Dün gece o zayıf hizmetçi hakkına, sultanım hazretine, özür sunmuştum."* Marz. 28a12; *sıçan evine geldi, gördi ilan kara düün gibi düirilüb yatur. "Sıçan evine*

geldi, yılanın kara gece gibi kıvrılıp yattığını gördü." Marz. 21b9; *yâ sidre ferîştleri, mi'râc tûni minüm dōstum tonun 'ayblarduruz, imdi körünj ne tonlar keyürdüm.* "Ey yedinci kat göğün melekleri, Miraç gecesi benim dostumun elbisesini ayıplardanız, şimdi görün ne elbiseler giydirdim." BHMH 92a12.

Tün sözcüğü Kıpçak Türkçesinde hem ötümlü hem ötümsüz biçimi ile kullanılır. Kıpçak Türkçesi metinlerinden Kİ'de *tün keçe* "evvelki akşam", TA'da *tün keyçe* "dün gece" şeklindeki kullanımları "dün" anlamına örnek teşkil eder. Ayrıca bu dönemde de *tün ü kün* GT gibi ikileme içerisinde kullanılmaya devam etmiştir: *Bir kiçe kârovân tün kıta yürüp seher vaktin kilip bir orman yanında kondılar.* "Bir gece kervan gece boyunca yürüyüp seher vakti gelince bir orman yanında durdular." GT 126/7; *kimniñ kim kaçâ kılsa bir kün tağı bir tün namâzı, yâ andan azrak, namâz kılsa bir namâz anıñ vakti kirdi başlamazdan burun ol kim kaçâ kıldı revâ bolmas.* "Kimin bir gündüz ve gece namazı kazaya kalsa ya da ondan daha az, bir namaz kılsa, onun (yeni namazın) vakti girmeden önce kaza kalması uygun olmaz." İM 203b2.

Tün sözcüğü Çağatay Türkçesinde ötümsüz ünsüzle başlamakla birlikte YED'de *dün* biçimindedir. Ağırlıklı olarak "gece" anlamını taşımakla birlikte yer yer "dün" anlamına da rastlanmaktadır. Bu dönem metinlerinde de *tün ü kün* ikilemesine rastlanır: *Ol kim tün ü kün köñli murâdı haqdur/her guşşada ârâm-fu'âdı haqdur.* "Gece gündüz Hakka ulaşmayı isteyen kişinin her sıkıntısında kalbinin huzuru Allah düşüncesidir." NC 25B/5; *ruh u zülfi ü meñ ü kıddığa anıñ bolmadı hem ten/tolun ay u kara tün kızıl lâlê bile 'ar'ar.* "Onun yanağına, saçına, benine ve boyuna, dolunay, karanlık gece, kızıl lale ile 'ar'ar da denk olmadı." SD 226; *şî'r okıdı tün kiçe güyende yüzün vâşfıdın/koptı her bir güşede miñ nâlê vü feryâd u vây.* "Dün gece okuyucu senin yüzünün vâşfını anlatan şiir okudu, her köşede binlerce nale, feryat ve bağırtı koptu (meydana geldi)." SD 555; *tün akşam tolganıp zülfiñ gamında ah ile luţfi/cihânı gâliye-âsâ hevânı müşg-bâr itti.* "Lutfi dün akşam saçının gamında ah ile dolaşıp cihanı gâliye gibi güzel kokulu, havayı misk dolu kıldı" LD 1803; *yoldın azdı nâgehân zülfin körüp miskîn köñül/yollar igri tün uzun nitkey bu güm-râhum meniñ.* "(Bu) aciz gönül saçlarını görünce ansızın yoldan çıktı, yollar eğri, gece uzun, ne edecek benim bu yolunu şaşırılmışım." LD 987; *dün kildi yâr tilbe köñül hâlini sorup/söyler idi rakıb aña ol rû-be-rû turup.* "Deli gönlün halini sora sora gece geldi (oldu), rakip ona yüz yüze sorar idi." YED 139/1; *dün ki devlet cämudın ser-şâr idim aydım emür/kördi mü bu 'ıyşın dârâ vü hâkân kiçesi.* "Dün ki mutluluk kadehinden taşar idim. Böylesine zevki Fars ve Türk hükümdarları bir gece görmüş mü? diye sordum" YED 342/9.

Tün sözcüğü Osmanlı Türkçesinde tıpkı Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi ön seste ötümlü biçimi ile karşımıza çıkmakta olup bu dönemde de yaygın olarak "gece", kimi zaman da "dün" anlamlarında kullanılmıştır: *Gün yüzün görmeyeliden ki günüm dün gibidir/bana bin yılca gelir gerçi sana dün gibidir.* "Güneş gibi (aydınlık) yüzünü görmeyeli gündüzüm gece(ye dönmüş) gibidir. Bana bin yıl gibi geli, sana (ise daha) dün gibidir." ND 10; *gitti ol dün geldi subh, oldu sabah/gitti zulmet geldi nur doldu sabah.* "O gece gitti, sabah geldi; karanlık gitti, sabah nur(la) doldu." BG 38; *dün buçuğu olucağaz doğdu ay/uykuya varmış idi yoksul u bay.* "Gece yarısı olunca ay doğdu (gözüktü), (o saatte) yoksulu zengini uykuya dalmış idi." CN 34.

1.1.1. tünükün

Tarihî dönem metinlerinde yer alan *tün ü kün* ~ *dün ü gün* yapısından farklı olarak Eski Anadolu, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde görülen bir de *tünükün* ~ *dünegün*² yapısı vardır: *EAT düne gün* "dünkü gün" TTS, "dünkü gün, dün" ŞHŞ. **Hzm.**

² Bu yapı günümüzde Ankara, Sivas, Artvin, Tokat, Erzincan, Kars, Amasya vd. bölge ağzlarında *dünegen*, *dünegün*, *düneğen*, *düneğın*, *düneği*, *dünen*, *düneyn*, *dünan* "bir gün evvel, dün" (TTAS, 1993, s. 1630) şeklinde

tünekün “geçen gün” KE. **Kıpç.** *tünekün* “dün” CC³, “yarın” İM. **Çağ.** *tüne kün* “geçen gün” ŞSL, ŞT, “gece gündüz (?)” BD. Görüldüğü üzere semantik açıdan da *tün ü kün* ~ *dün ü gün*’den farklı değerlendirilen bu yapı, genellikle *tün* ve *kün* sözcüklerinin birleşimi olarak yorumlanmış, *tün* sözcüğündeki ek yönelme durum eki olarak değerlendirilmiştir. Ceval Kaya, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde yönelme durum ekinin +GA olmasına dayanarak ibarenin ilk sözcüğünün *tün+e* şeklinde açıklanamayacağını, bu sözcüğün *tön-* fiilinden -A zarf fiil eki ile kurulduğunu ve *tünekün* ibaresinin tam karşılığının “dönen gün, geçen gün” olduğunu ileri sürmektedir (Kaya, 2014, s. 103-106). Kaya’nın sözünü ettiği dönemlerde yaygın biçimde kullanılan yönelme durum eki +GA olmakla birlikte ekin +A biçimine de rastlanmaktadır. Harezmi Türkçesi metinlerindeki *boynum+a*, *emir+e*, *uyku+y+a* (Hacıeminoğlu, 1997, s. 62, 63), *biz+e*, *siz+e*, *söz+e* (Toparlı & Argunşah, 2014, s. 208, 255, 256), Kıpçak Türkçesi metinlerindeki *artım+a*, *katı+n+a*, *kitâb+a* (Argunşah & Sağol Yüksekaya, 2019, s. 333), Çağatay Türkçesi metinlerindeki *ağzım+a*, *yüzün+e*, *ana+y+a*, *biz+e*, *yer+e* (Argunşah, 2021, s. 146-147) gibi yapılar sözü edilen dönemlerde yönelme durum ekinin +A biçimli kullanımına örnek verilebilir. Dolayısıyla morfolojik açıdan *tünekün* ifadesinin *tün + +e* yönelme durum eki + *kün* şeklinde açıklanmasında bir sakınca yoktur. Ancak bu ekleşme semantik açıdan problemli durmaktadır. *Tünekün* ifadesinin anlamı “dün”, bir başka deyişle “dünkü gün”dür. Yönelme durum ekinin *tün*’e kattığı bir aitlik anlamı bulunmamaktadır. Bu sebeple *tünekün* yapısının içinde semantik karşılığı aitlik olan bir morfolojik unsura ihtiyaç vardır. Bizce bu yapı şöyle meydana gelmiş olabilir: *Tün* sözcüğünden seyrek olarak pekiştirme anlamında isimler türeten +e isimden isim yapma eki⁴ ile *tüne⁵* (Argunşah, 2021, s. 121) sözcüğü türetilmiştir. Bu sözcük daha sonra +ki aitlik eki ile *kün* sözcüğüne bağlanmıştır. Böylelikle ifadenin “dünkü gün” anlamı da oturmaktadır. Bu açıklamaya göre *tünekün* şu aşamalardan geçmiş olabilir: *tüneki kün* > *tüneki kün* > *tüneki kün* > *tüneki kün* > *tüneki kün* > *tüneki kün* > *tüneki kün*. *Tünekün* ifadesinin yer yer “gece gündüz” anlamında kullanılışı ise bu yapının *tün ü kün* “gece gündüz”e benzerliğinden kaynaklanıyor olabilir: *Düne-gün* *aldı-ı bugün uçtı/bize gösterdi gene kapdı kaçdı* (ŞHŞ 1235) “(Şeytan) dün hile yaptı, bugün uçtu; (resmi) bize gösterdi, (onu) yine kaptı (ve) kaçtı.”; *biz tünekün tağga çıkıp barduk, karnımız açtı erse etmek alğalı keldim, yarmaknı alğil, etmek bergeil.* (KE 178v20) “Biz geçen gün dağa çıktık, karnımız açınca ekmek almak için geldim, parayı al, ekmek ver.”; *eger kıldım erse munuñ kibi tünekün⁶ ol yahūdī bolğay yā naşrānī bolğay tēp taķı ol kişi bilür kim ol kişi kıldı anı ol vaķt kim kāfir bolur...* İM 9a/7 “Eğer dün ya Yahudi ya Hristiyan olacak diye bunun gibi yaptıysam, onu yapan kişi o vakit kafir olacağını bilir “; *hem ol bülbül hem ol kündeki yerdür/bu künkisi tüne künkisi birdür* (GN 434) “Hem o Bülbül her günkü yerindedir, bu günüyle önceki günü aynıdır.”

1.1.2. tün kıatar/tonktar

Tarihî Türk lehçelerinden yalnız Çağatay Türkçesi’nde görülen, *tün* sözcüğü ile *kat-* “katmak, ilave etmek, karıştırmak” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, s. 692) fiili ve -ar sıfat-fiil ekinin -ekin burada kalıcı isim oluşturması söz konusudur- birleşmesi sonucu oluşan *tün kıatar* ifadesi “gece bekçisi, muhafız” anlamındadır. Bu meslek adı Abuşka ve Şeyh Süleyman Efendi Lugatı yayınlarında *tonktar* olarak geçer: *tonktar* “kiceyle padişahi bekleyenlere dirler” (Atalay, 1970, s. 216); *tonktar* “keşikçi erk. ordu nigeş-bānı, seferde hükümdārın otağ ve haymesinin muhāfızı. asyā-yi vustāda bir rütbedir. gice pās-bānı,

yaşamaktadır. Dolayısıyla *tünekün* için önerdiğimiz etimoloji denemesi bu değişiklikleri için de geçerlidir. Bununla birlikte *düneğin* sözcüğünün “< *tün+leyin* veya *tün+eyin*” yapısından geldiği de (Gülseren, 2019, s. 7) düşünülmektedir.

³ Sözcüğün karşılıkları Latince *heri* ve Farsça *dīg* olarak gösterilmiştir (Argunşah & Güner, 2015, s. 586).

⁴ *burun+a* “öncekiler”, *kēç+e* “gece”, *taķ+a* “nal”, *yañ +a* “yan, yön” (Argunşah, 2021, s. 121) gibi.

⁵ *tüne* “dün, dünün gecesi” CC, TZ (Toparlı vd., 2007, s. 287), *tüne* “gestern, früher” (Radloff, 1960, s. 1549).

⁶ Toparlı (1992, s. 610) sözcüğün buradaki anlamını “yarın, ertesi gün” olarak vermiştir.

bekçi. âmîr süvâr oldığı hengâmda âvâz-ı bülend ile du'â idici" (Durgut, 1995, s. 260). Aynı ifade dönem sözlüklerinden Fazlullâh Han Lugatı yayınında *tün katar*, *tün kaçar* şeklinde okunup "geceleyin padişahı beklemekle görevli hizmetliler" (Öztürk, 2022, s. 318) olarak anlamlandırılmıştır. Bir başka Çağatay Türkçesi sözlüğü olan Fethali Kaçar Lugatı yayınında ise sözcük *tün-kaçar* "gece bekçisi, koruyucu" (Rahimi, 2018, s. 1656) şeklinde kaydedilmiştir. İfadenin doğru okunuşu *tün katar/kaçar* olmalıdır. Zira "gece bekçisi" anlamındaki bu yapının "gece" anlamındaki *tün* kökü ile bağlantısı açıktır. *Tün katar* yapısı, Eski Anadolu Türkçesindeki *dün kat-* "gece gündüz yol almak" (Özyaşamış Şakar, 2021, s. 118), Kıpçak Türkçesindeki *tün kata yürü-* "gecesini gündüzüne katarak yürümek; mec. çok uzun zaman ara vermeden yürümeye devam etmek" (Tokay, 2019, s. 414), Harezmi Türkçesindeki *tün künye kat-* "gecesini gündüzüne katmak", mecazen ise "aralıksız çalışmak; çok çabalamak" (Tokay, 2019, s. 414) deyimlerini akla getirmektedir. *Tün katar* yani "gece bekçisi" de "*tünni künye kaçar*". *Tün katar*, bu yapının eksilteli kullanımının bir sonucu olmalıdır. Bu ifade tarihî Türk lehçelerinden yalnız Çağatay Türkçesinde, Seb'a-i Seyyâre ve Bâbürnâme'de tespit edilmiştir. Seb'a-i Seyyâre'de تُون كَطَار, Bâbürnâme'de تُون كَطَار, تُون كَطَار olarak yazılmıştır. Seb'a-i Seyyâre'deki yazılış Tural tarafından (2015, s. 115) *tün kaçar* şeklinde okunmuştur. Bizce fiilin ikinci hecesindeki /a/ sesi uzun olmamalıdır, zira bu ek sıfat fiil ekidir. Bâbürnâme'deki her üç yazılış da *tün kaçar* okutmasına rağmen, Şen (1993) tarafından 240b/2 ve 247a/6'da yazılışlar *tün kaçar* şeklinde okunmuştur. Arat yayınında, 240b/2 dışında bu ifade *tün katar* olarak geçerken 240b/2'de *Tunkatar* şeklinde bir özel ad gibi geçmiş, ancak çalışmanın Notlar bölümünde (1987, s. 659) ifadenin tıpkı diğer örneklerdeki gibi "muhafız" anlamında olduğu belirtilmiştir: *Tün-kaçar anda baht-ı bîdârıñ/şubhğa dëgrü kim hudâ yârıñ*⁷ (SS 709) "Uyanık bahtın orada gece bekçidir, Allah (da) sabaha dek yarındır (dostundur)"; *bir tün kaçar anda edi ... suğa çomup, çıkarıda tün kaçarınıñ başığa çapar, -azrakça zahm kılıp edi - su sarı oğ kaçar....* (BN 372a/1) "Bir muhafız orada idi... Suya dalıp çıktıklarında muhafızın başına kılıçla vurur -biraz yara açılmıştı- (sonra) suya doğru kaçar..."; *şanba küni, aynıñ on sekizide, çâr-bâğdın tün yarımuda atlandım; tün kaçar ve ahtaçını yandurdum.* (BN 247a/6) "Cumartesi günü, ayın on sekizinde, Çarbağ'dan gece yarısı hareket ettim; muhafız ile seyisini geri gönderdim."; *uşbu kün kiçkine tün kaçardın ol yüzdegi beğlerge bolcar bile fermānlar bitip...* (BN 240b/2) "İşte o gün daha küçük olan muhafız aracılığı ile öte taraftaki beylere askerinin toplanacağı yeri bildiren fermanlar yazıp..."

1.2. tüne-

Tarihî Türk lehçelerinden Köktürk Türkçesi dışında tüm lehçelerde takip edebildiğimiz, *tün* köküne +e- yapım eki getirilerek oluşturulan *tüne-* fiili "gecelemek, geceyi geçirmek; (hayvan, özellikle kuş) gecelemek" anlamlarında kullanılmıştır. Bu fiilde mekân anlam alanına da geçiş söz konusudur⁸. Zira *tüne-* "gecelemek" hem günün gece bölümünü, bu zaman dilimini katetmek hem de bu zaman diliminde bir yerde konaklamak anlamındadır. Sözcük, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dışındaki tüm lehçelerde ötümsüz ünsüzle başlarken sözü edilen lehçelerde ötümlü ünsüzle başlamaktadır.

⁷ Bu beyit Abuşka Lugatı'nda "*tonktar anda baht-i bidaring/tangge tigrü kim hudâ yâring*" (Atalay, 1970, s. 186, 216) şeklinde, Şeyh Süleyman Efendi Lugatı'nda "*tonktâr atda baht-i bîdârıñ/şubhğa tigrü kim hudâ yârıñ*" (Durgut, 1995, s. 260) şeklindedir.

⁸ Zamandan mekâna geçişin dilimizde başka örnekleri de mevcuttur. Mekân ifade eden *yayla* (< *yaylağ*) ve *kışla* (< *kışlağ*) sözcüklerinin zaman ifade eden *yay* "ilkbahar" ve *kış* "kış" köklerinden gelişi, bir yerde sabaha kadar/gece boyunca kalmak anlamında zamanla birlikte mekânı da işaret eden *sabahla-* ve *gecele-* sözcüklerinin zaman adları kategorisindeki *sabah* ve *gece* sözcüklerine dayanışı bu hususa örnek verilebilir. Dilimizde tam tersi bir istikamet de söz konusudur. Kenan Azılı "Mekândan Zamana Metaforik Transferler" (2021) adlı kitabında *aşnu, yana/yene/yine, başlayu, yolu, burun, uza-* gibi bu kategoride birçok sözcüğü incelemiştir.

Tüne- fiili ilk olarak Eski Uygur Türkçesi döneminde karşımıza çıkar. Bu dönemde “(insan için) bir yerde geceleme, mola vermek, dinlenmek” anlamına gelmektedir. *Tüne-* *tin-* “geceleme, konaklamak, yatmak”, *tüne-* *yat-* “oturmak, kalmak, bulunmak” WS; *suk-tüne-* “yerleşip konmak (?)” (Ölmez, 2017, s. 287) ikilemelerinde bulunur. Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde de Eski Uygur Türkçesinde olduğu gibi “(insan için) bir yerde geceyi geçirmek” anlamında kullanılmıştır: *Antada kin ol kişi yalanguzın aglak orunta arıg evde tütsüg urup etözin arıg küzetip tünemiş k(e)rgek...* “Ondan sonra o kişi tek başına sakin (bir) yerde temiz (bir) evde tütsü yakıp vücudunu temizleyip geceleme.” AY 442/17; *tünedi tıntı üç dyanlarta.* “Üç dharmada dinlendi.” Hüen. 146; *ol mende tünedi.* “O, bende bir gece geceledi” DLT 564/465; *anlar kim tünelerler ya’ni yaşlun yandın idilerine yükünü adağın turu.* “Onlar Rablerine secde ederek, kıyam durarak gecelerini geçirirler” TIEM 73II 25/64; *muñađtı muyanlıkta tüşti barıp/kiçe yattı anda tünedi serip* “Canı sıkıldı; sonunda gidip bir imarethaneye indi ve orada yatarak sabırla geceyi geçirdi” KB 489; *tağı anlar tüneyürler, anlar idişine secde kılğanlık hālında tağı öre turğanlık hālında.* “Onlar Rablerine secde eder hâlde ve kıyam durur hâlde gecelerini geçirirler” HKT 25/64; *ol tağı erteke tegi tağ başında oyağ tünedi.* “O da sabaha kadar dağ başında uyanık (olarak) geceyi geçirdi” NF 71/7; *eđiz kökde aynı yarattı idi/bu kün körse ayğa kelip tüneyür* “Tanrı yüce gökte ayı yarattı, bu güneşi görse aya gelip geceler.” KE 86r6; *Ve eger kiçse müzdelife’den fecrden⁹ sonra anda tünemeyin nerse vācib bolmas anıñ öze.* “Ve eğer Müzdelife’den sabah aydınlığından sonra geçerse orada geceleme onun için uygun olmaz.” İM 352b8.

Tüne- fiili Doğu Türklük sahası tarihî Türk lehçelerinde “(insan için) geceleme” anlamına gelirken Batı Türklük sahası metinlerinde nadiren insan için kullanılmakta, daha çok “hayvanların ve özellikle de kuşların bir yerde geceleme, uyuması”nı ifade etmektedir. Şüphesiz bu anlam değişiminin altında yatan bazı etkenler vardır. Örneğin Türk sosyal hayatında ne değişti ki “insan için bir yerde konaklama, dinlenme, mola verme” anlamında kullanılan bu fiil insan için kullanılmaktan neredeyse tamamen çıktı ve hayvanlar için kullanıldı? diye sorabiliriz. Ancak Orta Asya Türklüğünün konargöçer yaşam tarzından yerleşik yaşam tarzına geçişinin Ön Asya Türklüğünden daha erken bir döneme denk gelmesi ve buna rağmen doğu Türklük sahası tarihî Türk lehçelerinde *tüne-* fiilinin insan için kullanılmaya devam etmesi, anlam değişikliğini sosyal hayattaki farklılıkla açıklamamızı mümkün kılmamaktadır. Akla gelen bir başka husus ise bu anlam geçişinin yaşandığı Eski Anadolu Türkçesi eserlerinin içeriğidir. Bu dönemde yazılan eserler arasında hayvan hikayelerinin azımsanmayacak boyutta olduğu görülmektedir. Acaba *tüne-* fiili bu kategorideki eserlerde, örneğin Marzubannâme’de Zirüy adlı tekenin uyuması için, Behcetü’l-Hadâik’ta, Süheyl ü Nev-Bahâr’da bir kuşun uyuması için ve diğer pek çok metinde hayvanlar için kullanıla kullanıla yalnız onlara özgü bir fiil olarak yerleşmiş, özelleşmiş olabilir mi? Bunu da şimdilik sadece bir soru olarak yöneltebiliyoruz. Eski Anadolu Türkçesindeki bu anlam farklılaşmasını Osmanlı Türkçesinde de görüyoruz: *Dakı eydürler: “taatdur.” pes kaçan çıktılar katundan, düner düzgün düze bir bölük anlardan, andan ayruk kim eydürler.* “‘Boyun eğdik’ derler. Sonra yanından çıktıklarında onlardan bir grup hile düzenleyip geceler, ondan başka (şeyler) söylerler.” TIEM 40 4/81; *bu ‘ışık olduğünyle gökler döner/yabandağı kuş ‘ışkı olup düner.* “Felekler bu aşk sayesinde döner, yabandaki kuş aşkı sayesinde tüner (yuvasında geceler).” SNB 1981; *zirüy geñince bir şahrāya düşdi. vardı bir mağaraya sığındı. ol gice anda dünedi.* “Ziruy alabildiğine (geniş) bir çöle düştü, varıp bir mağaraya sığındı, o gece orada tünedi (geceledi)” Marz. 29b/8; *gür içinde yalunuz dünedüğümüz dün durur.* “Mezarda tek başına geceyi geçirdiğimiz gecedir.” BHMH 52b/7; *amel eyü mü’mine yuvada düneyen kuş kibi durur, tañrı birür rızkı dürişmedin.* “Amel, iyi mümin için yuvada geceleleyen kuş gibidir, Tanrı mücadele etmeden rızkı verir.” BHMH 14a/3; *tavuk korhaklığından yüksek yerde düner.* “Tavuk korkaklığından yüksek yerde tüner

⁹ Toparlı (1992) tarafından *ferc* olarak okunmuştur, anlamsal açıdan *fecr* olmalıdır.

(geceler/uyur)." HH 79; *ol bülbülün âdeti her zaman bu oldu kim gece oldukta gelip süfyan'ın sâkin olduğu evde süfyan bile düneyip gündüz oldukta gidip...* "O bülbülün adeti her zaman gece olduğunda Süfyan'ın oturduğu eve gelip onunla geceyi geçirip (orada tüneyip) gündüz olduğunda ise gidip..." RE 283; *ibrahim eyitti: bu gece bunda düneyelim dedi. pes hisardan od aldılar, yandırdılar, karşı oturdular.* "İbrahim (şöyle) dedi: Bu gece burada kalalım. Sonra hisardam ateş aldılar, yaktılar, karşısına oturdular." TE 159.

1.3. tünek

Tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde takip edebildiğimiz, *tün* köküne +e- ve -k yapım ekleri getirilerek oluşturulan *tünek* sözcüğü "hapishane, sığınak, banyo, (hayvan için) geceleme yeri" anlamlarında kullanılmıştır. *Tüne-* fiilinde görülmeye başlanan mekânsallaşma/mekân belirtme durumu *tünek* sözcüğünde belirgin bir şekilde zamandan mekâna doğru evrilmiştir. Sözcük, Osmanlı Türkçesi dışındaki lehçelerde ötümsüz ünsüzle, Osmanlı Türkçesi'nde ise ötümlü ünsüzle başlamaktadır.

Tünek ismine ilk olarak Karahanlı Türkçesi döneminde rastlanmıştır¹⁰. Bu dönemde "zindan" anlamındadır. Kâşgarlı sözcüğü uzun ünlü ile *tünek* şeklinde kaydetmiş ve "Barsgan lehçesinde hapishane" olarak açıklamıştır. Bununla birlikte sözcüğün ilk anlamı "karanlık yer" olmalıdır. Karanlığın kasvetli ve boğucu özelliği tıpkı böyle bir mekân olan hapishane, zindan ile özdeşleştirilmiş olmalıdır: *Apa yazdı erse bayat kınadı/bu dünyaya tünek kıldı erklig idi.* "Âdem günah işleyince Tanrı onu cezalandırdı; kadir Tanrı bu dünyayı ona zindan yaptı." KB 3520.

Sözcük Harezmi Türkçesi metinlerinde "sığınak; banyo" anlamlarında geçmektedir: *yehūdā ün kılmuşda reyyān melik korkup tünekke kirmiş erdi.* "Yehüda seslenince Reyyan hükümdar korkup sığınağa girmiş idi." KE 98v16; *andın soñ fātıma razhā tünekke kirdi tağı arığ ğusl kıldı.* "Ondan sonra Fatma banyoya girdi ve temiz (bir) boy abdesti aldı." NF 167/3.

Kâmûs-ı Türkî'ye göre Osmanlı Türkçesinde hem ötümlü hem ötümsüz ünsüzle başlayan şekli kullanılmıştır: *tünek ~ dünek* "tavuk vesair tuyûr-ı beytiyenin üzerine çıkıp tünedikleri sırk". Anlam olarak ise *tüne-* fiilindekine benzer bir geçiş ile "hayvanlara özgü tüneme/geceleme" yeri oluşu dikkat çekmektedir: *Dünle düneğinde kaba avazlu horus öttükte...* "Gece tüneğinde kaba sesli horoz öttüğünde..." SE 50.

1.4. tüner-

Tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde takip edebildiğimiz, *tün* köküne +e- ve -r- yapım ekleri¹¹ getirilerek oluşturulan *tüner-* fiili "(yer, zaman, zihin) kararmak" anlamını taşımaktadır. Üç lehçede de ötümsüz ünsüz ile başlar.

Tüner- fiili ilk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde "kararmak" anlamında karşımıza çıkar. Bu dönemde *tüner-* *karar-* "karanlık basmak, kararmak" WS ikilemesinde de görülür. Karahanlı Türkçesi metinlerinde bu anlam özelliği devam etmekle birlikte Kutadgu Bilig'deki *küni tüner-* örneğinde "ölmek" anlamında kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi döneminde de "(hava) kararmak" anlamındadır: *Yörügde tünermişlerke yaruk yaşuk okıtu yarlıkar erti.* "Yorumda karanlıkta kalanları aydınlatma lütfunda bulundu." Hüen.;

¹⁰ Wilkens'in sözlüğünde (2021) *tünek* "karanlık yer, hapishane, cezaevi; ikamet yeri, ikametgah, oturlan yer" şeklinde yer alsada Eski Uygur Türkçesi metinlerinde bu sözcüğü tespit edemedik.

¹¹ Bu ek, +(A)r- yapım eki (Erdal, 1991, s. 502) ya da er- yardımcı fiilinin ekleşmesi olarak da (Türk, 2006, s. 183) düşünülebilir.

tünermez saçılmaz dyan ol. "Kararmaz, dağılmaz dhyāna'dır." ETŞ 20C/14; tünerdi yir. "Yer (mekân) karardı" (Zaman da aynıdır.) DLT 311/256; yaşın kapa yazar körgülerini neçe kim yarutsa anlarğa yörirler anıñ içinde, kaçan tünerse anlar üze tururlar. "Şimşek gözlerini aliverecek (gibi). Ne zaman onları aydınlatsa (ışığında) yürürler, ne zaman kararsa (karanlıkta) durup kalırlar" TİEM 73I 2/20; yaruğ can üzülde tünerdi küni/bayat atı birle kesildi tını. "Nurlu can ayrıldı, günü karardı; Tanrı adıyla son nefesini verdi." KB 1520; yime tepsegey kör saña teñ tuşuñ/körülmege edğün tünergey küniñ. "Sana denk olanlar da seni çekemezler; yaptığın iyilikler görülmez, günün geceye döner" KB 4249; yūsuf arkıñ halkığa du'ā kıldı, cehān tünerdi, hikmet ne erdi? "Yusuf kervan halkına dua etti, cihan karardı, hikmet(i) ne idi?" KE 74v1

1.5. tünet-

Tarihî Türk lehçelerinden Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde takip edebildiğimiz, *tün* köküne +e- ve -t- yapım ekleri getirilerek oluşturulan *tünet-* fiili "(insan) gece konuk etmek; karartmak" anlamlarındadır. Fiil, hem günün kararması manasında -ki burada bir zaman ifadesi söz konusudur- hem de günün karanlık diliminin bir mekânda geçirilmesi manasında kullanılmıştır. Ötümsüz ünsüzle başlar.

Tünet- fiili ilk olarak Karahanlı Türkçesi döneminde karşımıza çıkar¹². Bu dönem metinlerinden *Divânü Lügâti't-Türk'te* "(misafiri) gece konuk etmek" şeklinde anlamlandırılırken *Atebetü'l-Hakâyık'ta* "karartmak, karanlık hâle getirmek" anlamında kullanıldığı görülmüştür: *Ol konukug ewde tünetti. "O, misafiri evde bir gece yatırdı." DLT 421/330; tünetür tününüñ küniñ kiterip/tününüñ kiterip baz yaratur taña. "(Senin) gündüzünü sonlandırıp geceni karartır (geceyi başlatır); (sonra da) geceni sonlandırıp sabahı(nı) aydınladır (sabahı başlatır)." AH 15.*

Tünet- fiili Harezmi Türkçesinde de bulunmaktadır. Dönem eserlerinden *Mukaddimetü'l-Edeb'de* *tünet-* fiilinin ardından *tün keçürt-* ifadesinin kullanılması sözcüğün "gece misafir ağırlamak" anlamını vurgulamaktadır: *Tünetti anı tañrı edğülük birle, tün keçürtti. "Tanrı onu iyilikle geceletti, geceyi geçirtti." ME 52/2*

1.6. tünle

Tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygur, Karahanlı, Eski Anadolu, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi dönemlerinde takip edebildiğimiz, *tün* köküne +le¹³ enklitiği getirilerek oluşturulan *tünle* sözcüğü "gece, geceleyin" anlamlarını taşımaktadır. Zaman kavram alanına aittir. Daha çok zarf fonksiyonunda kullanıldığı görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde ötümlü ünsüzle başlar. Kıpçak Türkçesinde hem ötümlü hem ötümsüz biçimi vardır. Diğer dönemlerde ise ötümsüz ünsüzle karşımıza çıkar. Eski Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde *kündüz ~ küntüz* sözcüğüyle ikileme öbeği oluşturmuştur: *Tağı yime kim kayu tınlıg kuansı im (pusa)r atın uzun turkaru a(tasar) tünle küntüz atayu tutsar... "Herhangi bir canlı varlık Kuansı im pusar adını her zaman ansa, gece gündüz (adını) durmadan ansa..." KİP13; tünle bile bastımız. "Geceleyin onlar üzerine baskın yaptık." DLT 218/187; olar 'ilmi boldı budunğa yula/yarusa yula tünle azmaz yola. "Onların ilmi halk için meşale oldu; geceleyin meşale yanarsa insanlar yolu şaşırılmaz" KB 4347; tünle basdı yağı-nı, gâret kıldı duşman-nı, nâgâh bastı duşmanğa tağı gâret kıldı. "Geceleyin düşmanı bastı,*

¹² Wilkens'ın sözlüğünde (2021) *tünet-* "konaklatmak, geceletmek" şeklinde yer alsa da Eski Uygur Türkçesi metinlerinde bu sözcüğü tespit edemedik.

¹³ Bu yapı; Marcel Erdal (1991, s. 404), Zafer Önler (1996, s. 10-11) ve Musa Duman (2008, s. 347) tarafından "zarf yapma eki" olarak değerlendirilirken Mertol Tulum (1993, s. 161) tarafından "ile"ye bağlanmış (-IA < ile), Mehmet Vefa Nalbant (2004, s. 2157) ve Ahmet Bican Ercilasun (2008, s. 44) tarafından ise "enklitik" olarak değerlendirilmiştir.

düşmanı yağmaladı, düşmanı ansızın bastı ve yağmaladı." ME 42/7; *tünle* hēç yatmaz erdi. "Geceleyin hiç yatmaz idi." NF 186/3; *ol ol kim öldürür sizni tünle taķı bilür anı kim kazğandıñız kündüz.* "Gece sizi öldürür (gibi uyutan), gündüz (de) ne kazandığınızı (yaptığınızı) bilen odur" HKT 6/60; *şu sa'ât ki ol tama ağmış idi/şanayduñ güneş dünle toğmuş idi.* "O dama çıktığı vakit, güneş geceleyin doğdu sanırdın" SNB 1737; *dünle* BM ~ *tünle* Kİ, KK "gece, geceleyin".

1.7. tünlük

Tarihî Türk lehçelerinden Karahanlı, Eski Anadolu, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde takip edebildiğimiz, *tün* köküne +**lük** yapım eki getirilerek oluşturulan *tünlük* sözcüğü "pencere; delik; baca; çadırın tepesi ve buradaki keçe parçası" anlamlarına gelmektedir. Tuhfetü'-Zekiyye'de "pencere, kafes", Şeyh Süleyman Efendi Lugatı'nda "*hayme başı tarafında dumanı hârice çekmek üzere açılan revzene ve tünlük*" (çadırın tepesinde dumanı dışarı çıkarmak için açılan pencere, baca) şeklinde açıklanmıştır. Kök anlamından farklı olarak mekân ifade etmede kullanılır. Eski Anadolu Türkçesi dışındaki tüm lehçelerde ötümsüz ünsüzle başlar. Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde hem diş hem damak n'si ile kayıtlıdır. Kıpçak Türkçesinde ikinci hecede düzleşme ile *tünlik* biçimi de ortaya çıkmıştır: *Kūç eldin kirse törü tünlükten çıkar.* "Zulüm evin avlusundan girse töre ve insaf bacadan çıkar." DLT 273/238; *ol arada bir kuş êvke tünlükdin uçup kirdi.* "O sırada bir kuş eve pencereden uçup girdi." NF 43/6; *sarayda taht üye otururda sarây tünlükidin êki mōşük uruşup hırlaşu tüşdiler.* "Sarayda tahtta otururken sarayın tepe penceresinden iki kedi kavga edip hırlaşarak düştüler" KE 178r7; *ķazan bigün dünlügi altun ban ivlerini biz yıķmışuz...* "Kazan Beg'in penceresi altın evlerini (otağlarını) biz yıkmışız." DK 40/4; *ķeķe ķelir kara ulaķ, êrte barır kara ulaķ. ol tünlik.* "Gece gelir kara oğlak, sabah gider kara oğlak. O tünlük." CC 60a/32; *taķı kim kim çıkarsa halk yolu öze yan tünlük yâ olaķ kılsa yâ suw iwi ķoparsa, yâ kiķiģ miştaba ķoparsa var turur herbir kişige kişilerden kim münâza'a ķılğay anar.* "Kim halk için baca (?) ya da su yolu yapsa, ya da tuvaleti, küçük sediri sökse (?), her bir kişiyle münakaşa edecek birileri çıkar." İM 467a3; *ay yüzün kördüm öķekte min gedâyı, körkke bay/uykudın oyğandı cānım, kildi çün tünlükke ay.* "Ey güzellik zengini (çok güzel sevgili), ay yüzünü damda gördüm; pencereye ay geldiği için canım uykudan uyandı." SD 552; *zindān ki tenim-dür anda maķbus/hem tünlüki hem eşiki medrūs.* "Bir zindan ki tenim orada hapistir; hem penceresi hem eşigi eskimiştir." LM 1379; *ay büt-i ħargāhı ay devrinde ħüsnüñdür tamām/kün kılar her şubĥ-dem yüzünge tünlükten selām.* "Ey çadır güzeli, ayın devrinde güzelliğin eksiksizdir, güneş her sabah yüzüne çadırın tepesinden selam verir." LD 1168.

Sonuç

Tün ~ *dün* sözcüğü tarihî dönem metinlerinde kesintisiz olarak takip edilmektedir. Köktürk Türkçesi dışındaki tüm tarihî lehçelerde hem "gece" hem "dün" anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün temel anlamı "gece" olup gecenin geride kalan güne ait bir parça olarak görülmesi sebebiyle "dün" anlamını da yüklenmiştir. "Dün" anlamının oluşması Eski Uygur Türkçesine dayanmaktadır. Bu dönemde *tün* sözcüğünün "gece" anlamındaki kullanımına bir alternatif olarak *tünle* "gece, geceleyin" sözcüğünün de yaratıldığı görülmektedir. Bu sözcük Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde de kullanılmaya devam etmiştir.

Zaman kategorisindeki *tün* köküne dayanan *tünekün*, *tün kıatar*, *tünle* ve *tüner-* dışındaki diğer türevlerin mekân anlamı da kazandığı, hatta kimilerinin tamamen mekân ifade ettiği görülmüştür. *Tüne-* fiili "geceyi geçirmek" anlamının yanında "gece bir yerde konaklamak", *tünet-* fiili "karartmak" anlamının yanında "gece konuk etmek" anlamlarını da yüklenerek zamanla birlikte mekânı da belirtir hâle gelmiştir. *Tünek* "hapishane, sığınak, banyo, (hayvan için) geceleme yeri" ve *tünlük* "pencere; delik; baca; çadırın tepesi ve

buradaki keçe parçası” sözcüklerinde ise tamamen mekân kategorisine geçiş söz konusudur.

Tün köküne dayanan ve Eski Anadolu, Harezmi, Kıpçak, Çağatay Türkçesi dönemlerinde görülen *tünekün* ~ *dünegün* “dün, dünkü gün, geçen gün” yapısı, araştırmacılar tarafından *tün* + +e yönelme durum eki + *kün* şeklinde ya da *tön-* + -e zarf fiil eki şeklinde izah edilmektedir. Bizce bu ifade *tün* kökünden +e yapım eki ile türeyen *tüne* sözcüğünün +ki aitlik eki alarak *kün* sözcüğüne bağlanmasıyla oluşmuştur. Bu ekleşme, ifadenin anlam özelliği ile de örtüşmektedir. Sözcük bugünkü biçimine gelene kadar şu aşamalardan geçmiş olabilir: *tüneki kün* > *tünekü kün* > *tünekükün* > *tüneküğün* > *tüneküğün* > *tüneküün* > *tünekün* > *tünekün*.

Tün kökünün *kat-* fiili ve -ar sıfat fiil eki ile birleşerek *tün katar* “gece bekçisi” şeklinde bir meslek adı oluşturduğu görülmektedir. Yalnız Çağatay Türkçesi döneminde tespit ettiğimiz bu ifade, Abuşka ve Şeyh Süleyman Efendi Lügati yayınlarda sehven *tonktar* olarak okunmuştur. *Tün katar* yapısı *tün künge kat-* “geceyi gündüze katmak; sürekli çalışmak” deyiminin *tün kat-* ~ *dün kat-* şeklindeki eksiltili kullanımına dayanıyor olmalıdır.

Köktürk Türkçesi dışındaki tüm tarihî lehçelerde takip edilen *tüne-* fiili Eski Anadolu Türkçesi dönemine kadar “(insan için) geceleme, geceyi geçirmek, konaklamak, mola vermek” anlamlarında kullanılırken Eski Anadolu Türkçesinde “(hayvan için) geceleme, uyumak” anlamında kullanılmaya başlamıştır. Bununla birlikte Eski Anadolu Türkçesinde az da olsa insan için de kullanılır. Anlam değişikliğinin nedeni düşünüldüğünde akla ilk gelen şey sosyal hayat olsa da Orta Asya Türklüğünün konargöçer yaşam tarzından yerleşik yaşam tarzına geçişi Ön Asya Türklüğünden daha erken bir döneme denk gelmesine rağmen Ön Asya Türklüğünün lehçelerinde *tüne-* fiilinin insan için kullanılmaya devam etmesi böyle bir bağ kurmamızı engeller. Yine de şüphesiz bu anlam özelleşmesinin bir sebebi vardır. Bu sebep belki de Eski Anadolu Türkçesinde sıkça karşımıza çıkan hayvan hikayeleridir. *Tüne-* fiili bu kategorideki eserlerde hayvanlar için kullanıla kullanıla yalnız onlara özgü bir fiil olarak yerleşmiş, özelleşmiş olabilir mi? *Tüne* sözcüğünde de benzer bir durum söz konusudur. Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde takip edilen sözcük, Osmanlı Türkçesine kadar “hapishane, zindan, sığınak, banyo” anlamlarında kullanılırken Osmanlı Türkçesinde “(hayvan için) geceleme yeri” anlamında kullanılmaya başlamıştır. Bu durum elbette *tüne-* fiilindeki anlam değişikliğinden kaynaklanmaktadır.

Kısaltmalar

AH	Atebetü'l-Hakâyık (Arat, 1992)
AY	Altun Yaruk (Kaya, 1994)
BD	Bâbü'r Dîvânı (Yücel, 1995)
BG	Battal Gazi Destanı (Türk Dil Kurumu, 1995)
BH	Bahrü'l-Hakayık (Türk, 2018)
BHMH	Behcetü'l-Hadâik Fî Mev'izatü'l-Halâik (Canpolat, 2018)
BK	Bilge Kağan Yazıtı (Yavuz Öz & Kaya, 2023)
BM	Kitâbu Bulgatü'l-Müştâk Fî Lügati't-Türk Ve'l-Kıfçak (Toparlı vd., 2007)
BN	Baburnâme (Tıpkıbasım-Haydarabad nüshası)
CC	Codex Cumanicus (Argunşah & Güner, 2015)
CN	Camasbname (Türk Dil Kurumu, 1995)

Çağ.	Çağatay Türkçesi
DH	Dîvân-ı Hikmet
DK	Dede Korkut (Ergin, 2011)
DLT	Dîvânu Lugâtî't-Türk (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014)
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
ETŞ	Eski Türk Şiiri (Arat, 2007)
E.Uyg.	Eski Uygur Türkçesi
GN	Gül ü Nevrûz (Efendioğlu 2021)
GT	Gülîstân Tercümesi (Karamanlıoğlu, 1989)
HH	Hayâtü'l-Hayvân (Türk Dil Kurumu, 1995)
HKT	Harezmi Türkçesi satır arası Kur'an tercümesi (Sağol, 1993, 1995, 1999)
Hrzm.	Harezmi Türkçesi
HŞ	Hüsrev ü Şîrîn (Ünlü, 2012)
HU	Huastuanift (Özbay, 2014)
Hüen.	Hüen Tsang Biyografisi (Röhrborn, 1991)
Irkb.	İrk Bitig (Yıldırım, 2017)
İM	İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtîn (Toparlı, 1992)
İML	İbn-i Mühennâ Lûgatı (Ünlü, 2012)
İns.	İnsadi Sudur (Tezcan, 1974)
Kam.	Kâmûs-ı Türkî (Şemseddin Sami, 2012)
KB	Kutadgu Bilig (Arat, 2008)
KE	Kısasü'l-Enbiyâ (Ata, 1997)
KF	Kitâb Fi'l-Fıkh (Toparlı vd., 2007)
Kıpç.	Kıpçak Türkçesi
Kİ	Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk (Caferoğlu, 1931)
KİP	Kuanşi İm Pular (Tekin, 2019)
KK	El-Kavânînu'l-Küllîyye Li-Zabtî'l-Lugâtî't-Türkiyye (Toparlı, 1993)
KKT	Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) (Ata, 2004)
KT	Kül Tigin Yazıtı
KT-D	Kül Tigin Yazıtı Doğu Yüzü (Yavuz Öz & Kaya, 2023)
KT-G	Kül Tigin Yazıtı Güney Yüzü (Yavuz Öz & Kaya, 2023)
LD	Lütfî Divanı (Karaağaç, 1997)
LM	Leylî vü Mecnûn (Çelik, 1996)
Marz.	Marzuban-nâme Tercümesi (Korkmaz, 1973)
Mayt.	Maytrısimit (Tekin, 1976)

ME	Mukaddimetü'l-Edeb (Yüce, 2014)
MM	Mu'inü'l-Mürîd (Toparlı & Argunşah, 2014)
MŞ	Müntahâb-ı Şifâ (Önler, 2019)
NC	Nazmü'l-Cevâhir (Türk, 2017)
ND	Nizami Divanı (Türk Dil Kurumu, 1995)
NF	Nehcü'l-Ferâdîs (Eckmann, 2004)
RE	Rahâtü'l-Ervâh (Türk Dil Kurumu, 1995)
SD	Sekkâkî Dîvânı (Eraslan, 1999)
SE	Sırrü'l-Esrar ve Matlaü'l-Envâr (Türk Dil Kurumu, 1995)
SS	Seb'a-i Seyyâre (Tıpkıbasım)
SNB	Süheyl ü Nev-Bahâr (Dilçin, 1991)
ŞHŞ	Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i (Şan, 2024)
ŞSL	Şeyh Süleyman Efendi Lugatı (Durgut, 1995)
ŞT	Şecere-i Terâkime (Ünlü, 2013)
ŞU-D	Şine Usu Yazıtı Doğu Yüzü (Aydın, 2018)
TI	Tunyukuk Yazıtı 1. Taş (Yavuz Öz & Kaya, 2023)
TII	Tunyukuk Yazıtı 2. Taş (Yavuz Öz & Kaya, 2023)
TA	Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî (Toparlı vd. 2007)
TE	Tezkiretü'l-Evliya Tercümesi (Türk Dil Kurumu, 1995)
TİEM 40	Eski Anadolu Türkçesi Satır Altı Kur'an Tercümesi (Topaloğlu, 2018)
TİEM 73I	Karahanlı Türkçesi Satır Altı Kur'an Tercümesi (Kök, 2004)
TİEM 73II	Karahanlı Türkçesi Satır Altı Kur'an Tercümesi (Ünlü, 2018)
TİK	Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Yelten, 1998)
Tot.	Uigurisches Totenbuch (Zieme & Kara 1978)
TTAS	Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (Türk Dil Kurumu, 1993)
TZ	Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fî'l-Lügati't-Türkiyye (Toparlı vd., 2007)
TTS	Tarama Sözlüğü (Türk Dil Kurumu, 1995)
Ui. II	Uigurica II (Müller, 1911)
Ui IV A	Çaştani Bey Hikâyesi (Müller & Gabain, 1945)
Ui IV C	Dantipali Bey Hikâyesi (Müller, 1946)
WS	Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch (Wilkins, 2021)
YE	Yûnus Emre Dîvânı (Tatçı, 2020)
YED	Yusuf Emirî Divanı (Köktekin, 2007)

Kaynakça

- Arat, R. R. (1987). *Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Vekayi, Babur'un hâtıratı*. Cilt: II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1992). *Atebetü'l- Hakayık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (2007). *Eski Türk şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (2008). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kocabalı Yayınları.
- Argunşah, M. & Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Argunşah, M. (2021). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Argunşah, M. & Sağol Yüksekaya, G. (2019). *Karahanlıca, Harezmece, Kıpçakça dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Kıyasü'l-Enbiyâ I giriş-metin-ıtpkıbasım, u dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ata, A. (2004). *Türkçe ilk Kur'ân tercümesi (Rylands nüshası: giriş-metin-notlar-dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1970). *Abuşka lûgatı veya Çağatay sözlüğü*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Aydın, E. (2018). *Uygur yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. & Karaman, A. (2019). Eski Türk yazıt ve el yazmalarında ikilemeler. *JOTS* 3(2), 259-286.
- Azılı, K. (2021). *Mekândan zamana metaforik transferler - Eski Türkçe üzerine teorik bir inceleme-*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Caferoğlu, A. (1931). *Kitâb al-İdrâk li-Lisân al-Atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Canpolat, M. (2018). *Behcetü'l-Hadâik fi Mev'izati'l-Halâik*. Ankara: TDK Yayınları.
- Çelik, Ü. (1996). *Ali Şir Nevayi - Leyli vü Mecnun*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilçin, C. (1991). *Mes'ûd Bin Ahmed Süheyl ü Nev-Bahâr: (inceleme-metin-sözlük)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Duman, M. (2008). Eski Türkiye Türkçesi devresinde +la ekli zarfların kullanımı üzerine. *Turkish Studies*, 3(3), 345-355.
- Durgut, H. (1995). *Şeyh Süleyman Efendi-i Buhari Lügat-ı Çağatay ve Türki-i Osmani (cild-i evvel) adlı eserin transkripsiyonu*. [Yüksek Lisans Tezi]. Edirne: Trakya Üniv.
- Eckmann, J. (2004). *Nehcü'l-Ferâdis uşmağlarının açık yolu (cennetlerin açık yolu) ı metin u ıtpkıbasım (haz. Semih Tezcan-Hamza Zülfikar)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Efendioğlu, S. (2021). *Mevlânâ Lutfî, Gül ü Nevrûz (dil incelemesi-metin ve aktarma-gramatikal dizin-ıtpkıbasım)*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Eraslan, K. (1999). *Mevlânâ Sekkâkî divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2008). La enklitiği ve Türkçede bir 'pekiştirme enklitiği' teorisi. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 2, 35-56.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk: Giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk bengu taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation: A functional approach to the lexicon. Vol I.* Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Ergin, M. (2011). *Dede Korkut 1 giriş- metin- tıpkıbasım.* Ankara: TDK Yayınları.
- Gülseren, C. (2019). Malatya Yöresi Ağızlarında Eski Türkçeden Bugüne Ulaşan Türkçe Sözcükler. *Usbad Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 1(2), 5-13.
- Hacıeminoğlu, N. (1997). *Harezmi Türkçesi ve grameri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Karaağaç, G. (1997). *Lutfi divanı: Giriş-metin-dizin-tıpkıbasım.* Ankara: TDK Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Gülistan tercümesi.* Ankara: TDK Yayınları.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca altun yarık: Giriş-metin-dizin.* Ankara: TDK Yayınları.
- Kaya, C. (2014). Orta Türkçe töne kün üzerine. VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi 30 Eylül-04 Ekim 2013 - İstanbul. Bildiri Kitabı II. İstanbul, 103-106.
- Korkmaz, Z. (1973). *Sadrüddin Şeyhoğlu Marzuban-nâme tercümesi: İnceleme-metin-sözlük-tıpkıbasım.* Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi satır-arası Kur'an tercümesi (TIEM 73 1v235v/2) (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin).* [Doktora Tezi]. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Köktekin, K. (2007). *Yusuf Emirî divanı, giriş-inceleme-tenkitli metin-sözlük-tıpkıbasım.* Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Müller, F. W. K. (1911). *Uigurica II.* Verlag Der Königl Akademie Der Wissenschaften.
- Müller, F. W. K. & Gabain, A. v. (1945). *Çaştani Bey hikâyesi.* (Çev. S. Himran). İstanbul: Bürhaneddin Erenler Basımevi.
- Müller, F. W. K. (1946). *Uygurca üç hikâye.* (Çev. S. Himran). Ankara: TDK Yayınları.
- Nalbant, M. V. (2004). Türkçe enklitik edatı la. V. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı. 20-26 Eylül 2004. C II. Türk Dil Kurumu, 2157-2174.*
- Ölmez, M. (2017). Eski Uygurca ikilemeler üzerine. *Bellekten*, 65 (2), 243-311.
- Ölmez, M. (2022). Eski Uygurcada ikilemeler üzerine-2. *International Journal of Old Uyghur Studies*, 4 (1), 38-94.
- Önler, Z. (1996). Türkçede -la zarf eki. *Uluslararası Türk Dili Kongresi Bildirileri. Türk Dil Kurumu, 9-15.*
- Önler, Z. (2019). *Hacı Paşa (Celalüddin Hızır) Müntahab-ı Şifâ.* Ankara: TDK Yayınları.
- Özbay, B. (2014). *Huastuanift Manihaist Uygurların tövbe duası.* Ankara: TDK Yayınları.
- Öztürk, S. (2022). *Fazlullâh Han Lügâti (İnceleme-Metin-Dizin).* İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Özyaşamış Şakar, S. (2021). *Eski Türkiye Türkçesinin deyimler sözlüğü.* İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Radloff, W. (1960). *Versuch eines wörterbuches der Türk-dialecte III.* S'-Gravenhage: Mouton&Co.
- Rahimi, F. (2018). *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi sözlüğü.* Ankara: Akçağ Yayınları.
- Röhrborn, K. (1991). *Die Alttürkische xuanzang-biographie VII.* Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

- Sağol, G. (1993, 1995, 1999). *An inter-linear translation of the Qur'an into Khwarazm Turkish: introduction, text, glossary and facsimile*, Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları, Harvard Üniversitesi, I: 1993, II: 1995, III: 1999.
- Sertkaya, O. F. (2021). Dün < tün ve gün < kün kelimeleri üzerine. *Türk Dili*, 70 (829), 20-24.
- Şan, F. (2024). *Şeyhî Hüsvrev ile Şîrîn (inceleme-metin-günümüz türkçesine aktarmadizin/sözlük)- Paris nüshası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şemseddin Sami (2012). *Kâmûs-ı Türkî (latin harfleriyle)* (haz. Raşit Gündoğdu vd.). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Şen, M. (1993). *Gazi Zahirüddin Muhammed Bâbur, Bâburname (giriş-metin (Kâbil ve Hindistan bölümleri)-açıklamalı dizin)*. [Doktora Tezi]. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin deyim varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tatçı, M. (2020). *Yûnus Emre dîvânı*. İstanbul: H Yayınları.
- Tekin, Ş. (1976). *Burkancuların mehdîsi maitreya ile buluşma uygurca iptidâ bir dram: Burkancılığın Vaibhâşika tarikatine âit bir eserin uygurcası*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019). *Uygurca Metinler I: Kuanşi im pular (ses işiten ilah)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tezcan, S. (1974). *Das Uigurische Insadi-Sutra*. Berlin: Berliner Turfan- Texte III.
- Tokay, Y. (2019). *Tanıklarıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinde atasözleri ve deyimler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Topaloğlu, A. (2018). *XIV. yüzyılın ortalarında yapılmış satırcası Kur'an Tercümesi. 1 metin, 2 sözlük*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Toparlı, R. (1992). *İrşâdü'l-mülûk ve's-selâtin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. (1993). *El-Kavânînü'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lugâti't-Türkiyye (İnceleme-İndeks)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Toparlı, R. - vd. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. & Argunşah, M. (2014). *Mu'înü'l-Mürîd: İnceleme-metin-çeviri-dizin-ıtkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tunca, H. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde ikilemeler*. [Yüksek Lisans Tezi]. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi.
- Tural, G. (2015). *Seb'a-yi Seyyâr [Yedi Gezegen] (Giriş-Metin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Toprak, F. (2005). Harezmi Türkçesinde ikilemeler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal Of Turkish World Studies*, V (2), 277-292.
- Tulum, M. (1993). -la/-le ekine dair. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXVI, 157-164.
- Türk, V. (2006). İsimden fiil yapan -al- / -el-; -l- ve -ar- / -er-; -r- eklerinin kökeni. *İlmi Araştırmalar*, 21, 183-191.
- Türk, V. (2017). *Ali Şir Nevâyî- münacât, çihil hadis (kırk hadis), nazmü'l-cevâhir, kitâb-ı sirâcü'l-müslimîn (Metin-Aktarma-Dizin-ıtkıbasım)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Türk, V. (2018). *Hatiboğlu-Bahrü'l-Hakâyık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Türk Dil Kurumu (1993). *Türkiye’de halk ağzından derleme sözlüğü*. IV: D. Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (1995). *XII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla tarama sözlüğü*. Cilt 2 C-D. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). *Harezm-Altınordu Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Ünlü, S. (2018). *Karahanlı Türkçesi ilk Türkçe satır-arası transkribeli Kur’an Tercümesi (TIEM 73)-Türkiye Türkçesi Mealli Karşılaştırmalı Kur’an-ı Kerim*. Cilt 3. Konya: Konya Selçuklu Belediyesi Yayınları.
- Üşenmez, E. (2008). *Tün Sözü Üzerine*. *Turkish Studies*, 3(1), 399-404.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch (Eski Uygurcanın el sözlüğü, eski Uygurca-Almanca-Türkçe)*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften.
- Yavuz Öz, D. (2017). *Türk dilinde ışık ve ateş kavramı (vu-xiv. yüzyıl)*. [Doktora Tezi]. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Yavuz Öz, D. & Kaya, B. (2023). *Orhun Yazıtları (edisyon kritikli yayın)*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınları.
- Yelten, M. (1998). *Târih-i İbn-i Kesîr tercümesi: Giriş-inceleme-metin-sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon yazılı metinlerin dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldız, H. (2011). *Dîvân-ı Hikmet’te ikilemeler üzerine*. *IJSES I 1*, 41-46.
- Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü’l-Edeb- Hoârizm Türkçesi ile tercümeli şuşter nüshası: Giriş-dil özellikleri-metin-indeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yücel, B. (1995). *Bâbü’r dîvân (gramer-metin-sözlük-ıpkıbasım)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Zieme, P. & Kara, G. (1978). *Ein uigurisches totenbuch*. Budapest: Nâropas Lehre in Uigurischer Übersetzung.